

látjuk, hogy Daṇḍin a kifejezést «tartomány» értelemben használja.¹⁵ Így a *janapadamahattara*- egy tartományi közigazgatási vezető tisztségét jelöli. Anantasira *grāmaṇi*-vizont egy olyan tartományi vezető, aki az adott tartománnyal szorosabb kapcsolatban áll, akit nem lehet egyszerűen leváltani, hanem csak a tartomány fellázításával mozdítható el. Róla azt is tudjuk, hogy a régi, törvénytelenül elűzött királyhoz hű ember, akinek a tartományban levő hadsereg alá van vetve. (Ezért Śatahali első dolga a hadvezérek figyelmének az elterelése volna.) Végül Anantasira és Śatahali neveinek a megismert jelentéséből az is nyilvánvaló, hogy az első lényegesen gazdagabb földbirtokos, mint az utóbbi. Történetünk folytatásából arról értesülünk, hogy a régi király törvényes jogainak visszaállítása után minden a régiben marad vagyis a *grāmaṇi*- háborítatlanul gyakorolja tovább helyi hatalmát. Összegezve az elmondottakat a két terminus jelentéseit a következőkben látjuk:

1. *grhapati*- az elsősleges közösségben (család, nagycsalád) «családfő», *grhastha*-, *grhin*- azaz «telkes paraszt». Ezekkel rokonértelmű a *dampati*- és a *kuṭumbin*-. A *grhapati*- a nagyobb közösség (falu, város) szabad, tiszteletben álló tagja. Az elnevezés adott esetben egy társadalmi rangot kifejező forma: «úr; sir; Herr».¹⁶

2. Mint a város és falu egyenrangú polgára illetve lakosa lehet helyi vezető *grāmādhyaḥka*- illetve *śreṣṭhin*-.

3. *janapadamahattara*-, *rāṣṭramukhya*- «tartományi vezető». Ilyen értelemben Śatahali esetében a *janapadamahattara*- a hivatali címet, a *grhapati*- az első pontban jelzett társadalmi rangot, esetleg származást jelölő funkcióval szerepel.

4. A *grāmaṇi*- «tartomány polgári közigazgatásának és hadügyeinek vezetője», a cím viselője feltehetően a tartományi arisztokrácia képviselője.

A megismert történet magyarázatához csupán annyit kívánunk hozzáfűzni, hogy noha Meyer értelmezése «Hausmeister, Majordomus» elvben nem volna kizárható, ez nem indokolná a forradalom szítását hiszen egy ilyen a központi hatalommal kapcsolatos vezetőnek módjában állana a királyság egész hadseregét mozgósítania a kérdéses tartományi vezető ellen. Sokkal inkább elfogadható a fentebb megadott értelmezés és ezzel jól összeegyeztethető az a feltevés is, hogy Śatahali *grhapati*- az adott tartománnyal esetleg valamilyen közelebbi kapcsolatban állhatott és ezért esett rá a király választása ebben a helyi viszonyokat alapul vevő bonyolult vállalkozásban.

BORZSÁK ISTVÁN

HORATIANA

(AD C. I 2,39 ET I 25,20)

1. Paul Maas egyik emlékezetesen szűkszavú írásában¹ a felsorolás I/a tétele („Verderbnis sicher verbessert nach dem Urteil vieler”) így kezdődik:

I 2,39 *Marsi* Faber
25,20 *Euro* ed. 1516 . . .

Lássuk egyelőre ezt a két vitatott helyet!

R. G. M. Nisbet és M. Hubbard legújabb ódakommentárjában² az első hely magyarázatában Tanaquil Fabernek Bentleytől is „with great virtuosity” támogatott szövegjavítását, illetőleg az egyöntetűen hagyományozott *Mauri* részletes cáfolását találjuk. De R. Verdière³ nyilván nem ok nélkül írta alapos recenziójában, hogy a *Mauri* olvasatot meg lehet magyarázni.

Az érdeemes TanneGuy Lefèvre odavetett ötletét (*emenda Marsi, nam Mauri imbelles*) Bentley fejtette ki valóságos kis értekezésé kiadásának apparátusában. A *ratio*

¹⁵ Daśakumāracarita. Delhi 1966². 198. l. illetve Mānavadharmasāstra IX. 294.

¹⁶ A *grhapati*- megszólításokban szereplő értelmezésére a páli irodalomból sok példát ismerünk. A *gahapati*- ilyen szerepére sok példát hoz The Pali Text Society's Pali-English Dictionary 248. l.

¹ Korruptelen in Horazens Oden. SIFC 27/28 (1956) 227 sk. 1.

² A Commentary on Horace: Odes, B. I. Oxford 1970, 32 skk. 1.

³ Latomus 31 (1972) 548. l.

bajnoka azonban túlhajtotta a hely értelmezését, amennyiben az *acer peditis voltus in hostem cruentum* kifejezésben a *pedes fortis et cominus stabiliq[ue] pede cum hoste pugnans*, tehát három tulajdonság leírását posztulálja, amelyek közül — szerinte — a *Mauri*-ra egy sem találna: hiszen nem voltak bátrak, gyalogságuk sem volt számottevő, és mindig csak *eminus* harcoltak. Különös fontosságot tulajdonít *Claudianus* egy helyének (Bell. Gild. I 432 sk.), amelyben feltevéseinek tökéletes bizonyítását látja (*qui quidem locus vel unus rem totam conficit*). Ellentmondást állapít meg abban, hogy Horatius együtt említi a *galeae leves-t* és a *Maurus pedes-t*, vagyis *pedes galeatus*-ról ír, holott *Claudianus* (illetőleg a mór Gildo ellen induló vezér) pajzs és sisak nélkül harcoló maurusokról szónokol (435 sk.): *non contra clipeis tectos galeisve micantes ibitis* . . . Ehhez idézi erősítésül Siliust (*Pun. X 603 sk.*): *muros haud frerit unquam exultare levis n u d a t o c o r p o r e Maurus*. És *last not least*: Horatiust kellene *stultissimus*-nak mondanunk, ha imájában a segítségül hívott Mars — a rómaiak őse (*auctor*), aki „sokáig elhanyagolt népét végre figyelmére méltatja” (*nepotes diu neglectos tandem respicit*) — a rómaiak ellenségének harciasságában lelné gyönyörűségét: *ergo ille hic cruentus hostis et a Mauro confossus ac trucidatus erit demum Romanus* . . . *Apate tam indignam et in nepotes et in auctorem contumeliam!* Helyesen járt tehát el Faber, amikor a legderekkabb itáliai nép nevét iktatta vissza a romlott szövegbe.

Erről a gondolatmenetről mondotta Kiessling, hogy „Bentley fényesen bizonyította a hagyományozott *Mauri* helytelenségét”. Ez maradt Heinze véleménye is mindig, és — mint láttuk, — ez szivárgott át egyebek közt a legfrissebb ódakommentárba is.

A Bentley számára ezer kódexnél is fontosabb *ratio*-ról (itt: *emendatio certissima, refragantibus licet omnibus libris, et scriptis et editis*) csak annyit, hogy a Fabertől átvett általánosítás (*Mauri sunt imbelles*) önmagában is vitatható. De Horatius leírásába különben is csak Bentley magyarázza bele posztulatunként a *fortis-t*, ugyanúgy a *cominus stabilique pede cum hoste pugnans-t*; *gyalogságukról* (Iugurtha gyalogosairól) ír pl. Sallustius (*Iug. 59,3*): *pedites cum equitibus permixti* . . . *expeditis pedibus suis* (vagyis könnyű gyalogcsapataik bevetésével) *hostis (sc. Romanos) paene victos dare*; Caesar (B. G. II 10,1, Caesar numida lovasságáról és könnyű fegyverzetű gyalogságáról, vö. B. Afr. 14,2: *pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurruunt*), stb.; a *cominus—eminus*-ellentétről Horatiusnál szó sincs, így az ehhez fűzött további megjegyzések is elesnek. Elesik főképp Bentley döntőnek szánt *Claudianus*-helye és az ebből — nem *ratio*-val, hanem rabulisztikával — levont következtetések a maurusok sisaktalanságáról⁴ stb.

Ami pedig Horatius „oktalanságát” illeti: Mars mint *sanguinis Romani auctor* nem a rómaiak kaszabolásában gyönyörködik (a *cruentus-t* csak Bentley színezte tovább *Romanus*-a *Mauro confossus ac trucidatus*-szá), hanem általában a harcizajban, fegyverekben, zordon tekintetben, vérontásban (mint ahogy Aphrodité *φιλομειδής*, úgy kedves Arésnak mindig a háborúskodás, vö. II. V 891); a *Maurus* jelző csak szokás szerint egyéníti a gyalogskatonát (a 22. sorban *in concreto* említett *Persae* variálásaképp),⁵ hogy a záró-sorokban az ismét konkretizált ellenség megnevezését a *lovasság* említése tegye változatosabbá és teljesebbé (51 sk.): *neu sinas Medos equitare inultos te duce, Caesar*.

Heinze az eredeti Kiessling-kommentárt itt azzal toldotta meg, hogy a *marsus* gyalogost Horatius „a marsusok ősi vitézségére emlékezve és talán nevüknek Mars istenével való rokonságára is gondolva” tette ide. Mi legfeljebb arra gondolhatunk, hogy *Fabernek* az előző óda (I 1,28) *Marsus aper*-je juttatta eszébe a „korrekciót”,⁶ amelyet F. Villeneuve joggal minősített haszontalannak („la correction *Marsi* est inutile”). Ezek szerint Keller—Holder, Wickham—Garrod, Villeneuve és Lenchantin—Bo kiadásához csatlakozva mi is megtartandónak véljük a hagyományozott *Mauri* olvasatot, míg Faber *Marsi*-ját az apparátusba utaljuk.

⁴ A régészeti bizonyosságokat itt mellőzve csak arra utalunk, hogy *Th. Birt* (*Mon Germ. hist.*), *J. Koch* (*Bibl. Teubn.*, 1893) és *M. Platnauer* (*Loeb*) kiadásában a kérdéses *Claudianus*-helyen (Bell. Gild. I 435) nem *galeis*, hanem *gladiis* olvasható; más kéziratok szerint: *radis*.

⁵ Mint C. I 22,2: *non eget Mauris iaculis*; III 10,18: *Mauris anguibus*; vö. az első óda jelzőivel: *Libycis areis, trabe Cypria, Myrtoum mare, Icaris fluctibus, veteris Massici, Marsus aper*. Porphyrio helyesen magyarázta a kifejezést: *Mauri: pro cuiuslibet accipie bellicosae gentis; speciem enim pro genere posuit*.

⁶ De ha már az ötleteknél tartunk: az ellenség háromszoros említése esetleg ugyanarra a népre, illetőleg külpolitikai problémára (a parthus kérdés rendezésének fontosságára) is utalhat, vö. Sall., *Iug. 18,10* (az Afrikában letelepedett *Medi, Persae et Armeni*-ről): *nomen eorum paulatim Libyes conrupere, barbara lingua Mauros pro Medis appellantes*.

2. A Maas listáján második „biztosan javított romlasként” szereplő *Euro* (C. 25,20), ez a Nisbet — Hubbard-kommentár szerint „esodálatos konjektúra”⁷ ugyancsak vitatható. Verdière szellemes fogalmazása⁸ szerint: „cette conjecture est admirablement défendue, mais je persiste à préférer *Hebro*, leçon tout aussi admirablement défendue.” A visszájára fordított horatiusi *paraklausithyron*-ban a kiöregedett Lydia panaszkodhatik, hogy az aranyifjúság nem veri az ablakát, inkább gyönyörködik a friss borostyánban és a sötétzöld mirtusban, *aridas frondes hiemis sodali dedicet Hebro*.

Így, a kezdő *h* feltüntetésével valamennyi kéziratban (csak a Harleianus δ -ban *in ras.*), és így találjuk a scholionokban is. Az *Euro* változat először az 1501. évi Alduskiadásban bukkant fel (nem az 1516. évi strasbourgiban, mint Keller—Holder² és Wickham—Garrod² nyomán Maas is írta; Keiler—Holder első kiadásában helyesen: *Hebro*; *Euro* Aldus); azóta ki ezt, ki azt teszi a szövegbe:

Bentley: *Euro* (külön tanulmánnyal),

Aug. Meineke (1834): *Euro*,

L. Müller: *Euro* (Prol. p. XXVII: *Euro cum Aldo Bentleius, Meinekius, alii, Hebro* vulgata),

Vollmer: *Euro* (*Euro* ζ , *hebro* I II Porph., cf. codd. Verg. Aen. I 317),

Wickham—Garrod²: *Hebro* (*Euro* ed. Argent. 1516),

Kiessling—Heinze mindvégig *Euro* (váltó megokolással),

Villeneuve: *Euro* (tárgyilagosan; döntő érvként „*vide quid disputaverit L. Havet* [Crit. verb. §151] *de vers. Verg. Aen. I 317: volucrumque fuga praeventitur Hebrum*; „*ce nom dans la bouche des jeunes gens de Rome serait ici bien inattendu*”),

Klingner: *Euro* ed. Ald. 1501, *Hebro* codd., Pph. $\sigma\chi\Gamma$, cf. codd. Verg. Aen. I 317,

Lenchantin—Bo: *Hebro* codd. omnes, Pph. $\sigma\chi\Gamma$, *Euro* Ald. 1501.

A *hiemis sodali* . . . *Hebro* kifejezéssel kapcsolatban szoktak hivatkozni⁹ Claudianus egy helyére (*Bell. Goth. 338*—), ahol a Danuviusról és a Rhenusról olvassuk: *ambo habiles remis, ambo glacialia secti terga rotis, ambo Boreae Martisque*¹⁰ *sodales*, de ebből a fontos testimoniumból Keller (a 2. kiadásban, ahol eltért az elsőben elfogadott kézirati *Hebro*-tól) fonák következtetésre jutott: „*ceterum i a m Claudianus apud Hor. 'Hebro' legisse videtur*”, hasonlóképpen Lenchantin ad loc.: „*iure Keller iudicat i a m Claudianum in Horatii carmine lectionem Hebro, non Euro invenisse*.” Valójában Claudianus nem „*már*”, hanem „*még változatlanul*” a hagyományozott *Hebro*-olvasatot bizonyítja a két „északi” *folyónak* a horatiusi *Hebrus*-hoz hasonló aposztrofálásával.

A szövegjavítók régtől fogva¹¹ arra hivatkoznak, hogy az *Aeneis* (I 317) archetypusába is tévesen került *Hebrum* a könnyebben magyarázható *Eurum* helyett, — ami persze bizonyíthatatlan, de nem is döntő. A kódexekben egyöntetűen *Hebrum* van; ezt erősíti Silius Italicus utánzása is (*Pun. II 73*—): *quales Threiciae Rhodopen Pangaeaque lustrant saxosis nemora alta iugis cursuque fatigant Hebrum innupta manus* (mint a vergiliusi Harpalyce); *Eurum*-ra csak a 17. századi Jan Rutgers változtatta, főleg éppen a vitatott *Horatius*-hely alapján. Tanulságos egy Claudianus-hely is (*in Eutrop. I 504*—) is: *agnosco fremitum, quo palluit Hebrus, quo Mauri Gildoque ruit* (vö. *B. Gild. I 433: an Mauri fremitum . . . passuri . . . ?*); a hagyományozott olvasatokból (*emus, hebrus, euris*) Th. Birt a *Hebrus*-t, Claudianus Teubner-kiadója (J. Koch) az *Eurust*-t választotta.¹²

Hasonlóképp irreleváns egy másik Vergilius-sor (*Georg. II 339: hibernis parcebant flatibus Euri*) is, mert a keleti *Eurust*¹³ legfeljebb „alkalmilag” (Heinze) említik téli szélként az északi *Aquilo* helyett; vö. Verg., *Georg. II 404: frigidus et silvis Aquilo decussit honorem*; *Aen. III 285: et glacialis hiems Aquilonibus asperat undas*, stb. Heinze még Nissen „*Italische Landeskunde*”-ját is felvonultatja annak igazolására, hogy Italiában télen keleti szelek is fújnak, de C. IV 12 (*iam veris comites . . . inpellunt animae lintea Thracia*) mást bizonyít.

⁷ I. m., 299. l.: „this admirable conjecture . . .”

⁸ I. h., 552. l.

⁹ Bentley óta.

¹⁰ Birt, J. Koch és Platnauer kiadásában: *Marti*.

¹¹ Vö. R. G. Austin kommentárjával (Virg. Aen. I. I., Oxford 1971), 120. l.

¹² Vö. ezzel kapcsolatban J. Koch okfejtését: Phil. 49 (1890) 567 sk. l. és Birt app.-át: a Parisinus glossatora az *emus* fölé írott *h* és *b* magyarázatául ezt jegyezte be: *hebrus flumen thracice, ubi Stilicho Getas devicit*, majd a Rufinus-invektívát (I 332-) idézte: . . . *spumantis ad Hebrî tendis aquas*.

¹³ Vö. B. Rehm, RE „Euros” 1311; skk. hasáb; Kauffmann, RE „Apeliotes” 2683 h.: „Bringer milden Regens”.

A végeláthatatlan vita minden egyes *pro* vagy *contra* érvének felsorakoztatása helyett utaljunk inkább a rokon III 10. ódára, az egyelőre *superba Lyce* figyelmeztetésére: még ha a messze északi Tanais vizét inná is (azaz még ha érzéketlen barbár volna is), meg kellene sajnálnia az északi szelektől paskolt udvarlóját (2-: *me... obicere incolis... Aquilonibus*), — de vigyázzon! Még Lydia sorsára juthat! Tehát a thrakiai *Hebrus* úgy *hiemis sodalis*, mint ahogy a rokon versben a szkíta *Tanais* fagyos vidékén az északi szél honos (*incola*), vagy mint az *Intactis opulentior*-órában (III 24,38) a Dél ellentétéként „a Boreasszal határos tájról” (*Boreae finitimum latus*) olvasunk.

Értelme, még pedig kifogástalan értelme *van* tehát a kézirati hagyománynak. Hogy juthatott akkor az eszébe valamelyik humanistának, hogy látszólag könnyebb értelmezéshez segítse Horatius olvasóit? Amiképpen a II 6. óda (*Septimi, Gadis aditure mecum...*) zárósort (*vatis a m i c i*) már Porphyrio *vatis Horati* változatban is ismerte (vagyis a IV 6,44. sor kiszorította az eredetit), vagy amiképpen az Europa-órában (III 27) a *cornua taurus* adónisi vers (72) egy korábbi strófa adónisi zárósort (48: *cornua monstri*) is magához hasonlította, azaz *cornua tauri*-vá torzította, — úgy formálta egy *sciolus* az *Otium divos rogat...* (II 16) vitatott¹⁴ strófájának (... *ocior cervis et agente nimbo ocior Euro*), illetőleg abból a vergiliusi (*Aen.* VIII 223 és XII 733) hexameter-vezgődesnek felhasználásával sorunkat is — a sapphói versszaknak ugyanazon a helyén — *dedicet Euro*-vá.

A sok hasonló példa közül idézzük még az ötödik római óda ismert romlását: a 47. sor zárószava — *interque maerentis a m i c o s* — a hagyomány egyik ágában (*φρῶδο*) a következő versszakba is (51; ugyanarra a helyre!) beszívárgott: *dimovit obstantis propinquos* helyett *amicos* lett,¹⁵ — talán Porphyrio magyarázata nyomán: *solent principes civitatis a m i c o s s u o s negotiorum (?) diiudicatis litibus... otiosa mente relinquere*.

Összegezéssel: a horatiusi corpus beható vizsgálata minden külső beavatkozás nélkül is tisztázhatja itt-ott a *paradosis* évszázadok óta vitatott helyeit.

THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES ÉS A BAJÁN-DINASZTIA KRONOLÓGIÁJA

OLAJOS TERÉZ

A Baján kagán (és dinasztíája) kronológiájáról szóló vélemények feltűnő eltéréseket mutatnak a szakirodalomban. Elég néhány újabb kötetben a dunai avar állam alapítójának a datálását megnézni, hogy a bizonytalanság tényleg és mértékét érzékelhessük. T. Lewicki¹ szerint Baján uralkodási ideje körülbelül 565—602, Gy. Moravesik² szerint ugyanez 568—582; G. Cankova-Petkova³ szerint már 558-ban Baján a kagán, M. I. Artamonov⁴ szerint Baján csak 630-ban halt meg. S az egymástól eltérő nézetek felsorolását még folytathatnánk.⁵

¹⁴ Az *Otium*-óda 6. versszakának (II 16, 21—24) bonyolult kérdéséhez újabban V. Pöschl szólott hozzá: *Die Cura-Strophe in der Otium-Ode des Horaz*. *Hermes* 84 (1956) 74 skk. l. (részletes irodalomjegyzékkel; megjelent a „Horazische Lyrik” c. kötetben is, Heidelberg 1970, 122 skk. l.); vele szöges ellentétben az athetálás mellett foglalt állást postumus tanulmányában U. Knoche (kiadta Gr. Maurach), *Acta Class.* 13 (1970) 29 skk. l., aki szerint tudálékos betoldással van dolgunk, akárcsak a III 11. és a IV 8. órában.

¹⁵ Vö. *Acta Class.* Debr. 8 (1972) 115 sk. l. *Ant. Tan.* 19 (1972) 49. l.

¹ *Bajan: Lexicon Antiquitatum Slavicarum*, vol. I., Wratislaviae—Varsoviae—Cracoviae 1959—1961, 69.

² *Byzantinoturcica*. II. Berlin 1958. 83.

³ *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae*. II. Serdicae 1958. 216.

⁴ *Istorija khazar*. Leningrad 1962. 160.

⁵ *J. B. Bury: A History of the Later Roman Empire... 395—565*. London 1923. II 315 szerint 558-ban még nem Baján, hanem Kandich a kagán (valójában Kandich egy követség vezetőjeként és nem kagánként szerepel Menandros 4 töredékében). — *Fr. Dvornik: The Slavs. Their Early History and Civilisation*, Boston 1959, 38 szerint 602-ben már nem Baján a kagán, hanem az anták ellen hadat vezető Apsich (persze Theophylaktos történeti művének VIII 5,13 paragrafus mutatója, hogy Apsich nem kagán, csak katonai parancsnok). — *D. Obolensky: The Empire and its Northern Neighbours 565—1018: Cambridge Medieval History IV 1*. Cambridge 1966. 481 szerint 601-ben még Baján az